

Zorana Kovačević*
Filološki fakultet
Univerzitet u Banjoj Luci

UDK: 821.131.1-31.09 Morante E.
DOI: 10.19090/gff.2022.2.103-112
Originalni naučni rad

PROSTOR U ROMANU *ARACOELI* ELSE MORANTE: OD RAJSKOG TOTETAKA DO PAKLA EL ALMENDRALA

Istraživanje u radu usredsređeno je na posljedni roman italijanske književnice Else Morante *Aracoeli* (1982), kroz koji se prožima tragična i pesimistična vizija života. Sveden na osnovni fabularni tok, roman je priča o putovanju u Španiju glavnog lika Manuela, koje otpočinje sa ciljem da pronađe rodno mjesto voljene majke Aracoeli, ali i da vrati smisao svom mučnom životu. Ovo oproštajno djelo Else Morante, nepravedno skrajnuto i zapostavljeno od strane čitalaca i kritike, ostavlja prostor za dalja stimulativna istraživanja, s obzirom za to da ima mnogo dodirnih tačaka sa romanima *Arturovo ostrvo* (*L'isola di Arturo*, 1957) i *Istorija* (*La Storia*, 1974). Nakon kratkog teorijskog osvrt na prostor u književnosti, te na okolnosti u kojima je nastao roman, u radu će biti prikazan prostorni okvir u kome se odvija Manuelovo životno putovanje: od rajskog Totetaka do pakla El Almendrala.

Ključne riječi: Elsa Morante, *Aracoeli*, roman, italijanska književnost XX vijeka, prostor

1. KRATAK OSVRT NA PROSTOR U KNJIŽEVNOSTI

U svom radu posvećenom književnom prostoru u svjetlu prostornog obrta Ivana Brković (2013: 115) podvlači da je zaokupljenost prostorom, prostornošću i kretanjem jedno od bitnih obilježja savremenih humanističkih i društvenih nauka, što je vidljivo u različitim disciplinama. S obzirom na činjenicu da je nauka o književnosti, poput drugih srodnih oblasti, sve do posljednjih decenija prošlog vijeka više značaja pridavala vremenu, sa izuzetkom sporadičnih i izolovanih studija, postojala je opšta tendencija zapostavljenja prostora kao teorijske kategorije. Udaljivši se od tradicionalnog pristupa, nesumnjivo značajan doprinos za potonje studije o prostoru sedamdesetih godina prošlog vijeka dali su sovjetski književni teoretičari Mihail Bahtin i Juri Lotman, posmatrajući književne tekstove kao važan faktor u kulturnoj konstrukciji stvarnosti. Dok Bahtin u svojoj ključnoj studiji

* zorana.kovacevic@flf.unibl.org

*Oblici vremena i hronotopa u romanu*¹ uvodi pojam hronotopa, Lotman se bavi problematikom književnog prostora u djelu *Struktura umjetničkog teksta* (1970) u kojem promatra prostor „kao konstitutivni element verbalnog umjetničkog djela” (Brković, 2013: 128). Takođe značajan korak za studije o prostoru predstavlja niz susreta organizovanih 1979. godine od strane Instituta britanskih geografa na temu odnosa književnosti i geografije.

Međutim, tek devedesetih godina XX vijeka, nakon dužeg perioda zaokupljenosti vremenom, pod uticajem globalizacije, postmodernog kapitalizma, ubrzanog razvoja tehnologije (Brković, 2013: 116), kao i postkolonijalnog uvida u raznovremenosti različitih kultura, dolazi do zaokreta, te se može govoriti o prostornom obrtu (*spatial turn*), odnosno o promjeni položaja prostora u društvenoj teoriji. Prostor postaje važan element za razumijevanje društvenih odnosa, te zanimljiva i podsticajna tema koja ostavlja mjesta za brojna razmatranja i istraživanja. Tako se pitanje prostora našlo u fokusu rada Edvarda Sodže, političkog geografa i urbaniste, u akademskim krugovima poznatog kao autora teorije *trećeg prostora* (*Thirdspace*), koji je svojim istraživanjima dao značajan doprinos prostornoj teoriji i polju kulturne geografije. Osvrćući se na pristup prostoru francuskog intelektualca Mišela Fukoa, a vodeći se konceptom prostorne trijade marksističkog urbanog sociologa Anrija Lefevra², Sodža osavremenjuje Lefevrov prostorni model, iznoseći u jednom od svojih najistaknutijih djela *Treći prostor: Putovanja u Los Anđeles i druga stvarna i izmišljena mjesta* (1996) teoriju o *trećem prostoru*. Prema Sodžinoj teoriji *prvi prostor* upućuje na objektivni, fizički ili realni prostor, *drugi* je vezan za imaginarno i subjektivno iskustvo, dok se u *trećem* istovremeno združuju realno i imaginarno, konkretno i apstrakno, objektivno i subjektivno.

2. OPROŠTAJNI ROMAN ELSE MORANTE

Period u životu italijanske književnice Else Morante (1912-1985), koji je uslijedio nakon objavljivanja romana *Istorija* (*La Storia*, 1974), bio je ispunjen prazninom, melanholijom i gubitkom vjere u društveni napredak. Kritičar Emilio

¹ Studija je većim dijelom napisana između 1937. i 1938. godine, ali je dovršena i objavljena 1973.

² Neizostavna literatura kritičara i istraživača koji će se kasnije pozabaviti pitanjem prostora jesu Fukov tekst *O drugim prostorima* (1967) i Lefevrova knjiga *Proizvodnja prostora* (1974).

Čeki (Bernabò, 2016: 230) smatra da je autorkin pesimizam usko povezan, između ostalog, za dešavanjima političko-društvene prirode, ali i sa događajima iz privatnog života – na prvom mjestu ubistvom književnika, režisera i kontroverznog intelektualca Pjera Paola Pazolinija, bliskog prijatelja Else Morante, koje se dogodilo početkom novembra 1975. godine, u nedovoljno razjašnjenim okolnostima. Upravo je period od 1975. do 1981, osim egzistencijalne krize, obilježen intenzivnim radom na četvrtom, posljednjem romanu *Aracoeli*³, objavljenom 1982. godine⁴. Uprkos sadržaju djela i već uveliko narušenom rapoloženju autorke, pisanje ovog romana književnici će nesumnjivo uljepšati dane i unijeti malo vedrine u njen život (Schifano, 1993: 9). Čini se da u *Aracoeli*, kroz koji se prožima tragična i pesimistična vizija života, Elsa Morante definifivno odustaje od potrage za „solidarnom i blagonaklonom publikom; kao da su je odjednom napustile sve iluzije o mogućem 'spasu' sveta o 'pozitivnoj' ulozi koju književnica poput nje može da odigra u stvarnosti” (Feroni, 2005: 590). Bez obzira na ovu činjenicu, *Aracoeli* ima mnogo dodirnih tačaka sa njenim prethodnim stvaralaštvom, prvenstveno sa romanima *Arturovo ostrvo* (*L'isola di Arturo*, 1957) i *Istorija*⁵.

U *Aracoeli* pripovijedanje u prvom licu povjereno je Manuelu, neostvarenom intelektualcu i usamljenom homoseksualcu neprijatnog izgleda⁶,

³ Vodeći se odabirom prevodilaca *Istorije italijanske književnosti* Đulija Feronija na srpski jezik, odlučila sam da zadržim izvorni oblik imena Aracoeli.

⁴ O posvećenosti i predanosti pisanju Else Morante govori, između ostalog, Đulio Feroni (2005: 586): „Nakon perioda mladalačkih pokušaja uslovljenih i materijalnom oskudicom, književnica nikada nije težila metodičnom i kontinuiranom stvaralaštvu, već isključivo izuzetnim iskustvima koja joj dozvoljavaju da se izrazi s punom posvećenošću i gotovo infantilnom naivnošću – odbila je ulogu pripovedača-zanatlije i odlučila da sve uloži u četiri velika romana”.

⁵ Izuzev određenih sličnosti na planu strukture i fabule, u *Aracoeli* i u *Arturovom ostrvu* oba junaka pripovijedaju dramatičnu priču o odrastanju.

⁶ Čitalac romana ne biva pošteđen čestih opisa Manuelovog neprivlačnog izgleda: „Srednje visine, prekratkih nogu u odnosu na trup, moj izgled objedinjuje loše uklopljenu gracilnost i krupnoću. Torzo prepun gustih crnih dlaka, stomak nadut od sjedilačkog načina života visi na tankim nogama i naslanja se na genitalije (atributi muškosti), sa kojih, ponižen, odmah skrećem pogled. Veoma nečista stopala, široka su i izobličjenih prstiju. Kudrava i prilično velika glava neotesano visi na kratkom i debelom vratu, loše sjedinjenim sa volovskim zatiljkom. Ramena su široka, ali slaba i mlitava. Ruke, omršavjele i slabih mišića, čak su suvonjave od laktova do zglobova” (Morante, 2003: 1170-1171). Manuelov

zaposlenom u jednoj milanskoj izdavačkoj kući. Sveden na osnovni fabularni tok, roman je priča o Manuelovom putovanju u Španiju koje otpočinje sa ciljem da pronade rodno mjesto voljene majke Aracoeli. „Moja majka je bila Andaluzanka” (Morante, 2003: 1040), upravo će prva rečenica bajkovitog prizvuka obilježiti ovaj nesumnjivo tegobni roman i nagovijestiti junakovu bespomoćnu i upornu potragu za ljubavlju. Manuelovo putovanje, započeto za vrijeme produženog vikenda krajem oktobra i početkom novembra 1975. godine⁷, postaje impuls za pokretanje naracije i povratak u prošlost, a pripovijedanje minuciozna rievokacija sopstvenog djetinjstva i adolescencije u vidu ispovijesti. Sjećanja i reminiscencije ne nižu se hronološki, već oblikuju kompleksan narativ od mnoštva mozaički rastrkanih mikrocijelina: sa jedne strane prikazane su mučne godine puberteta provedenog u internatu i kod očevih roditelja, te neuspjele mladalačke avanture sa ženama, dok je, sa druge strane, pripovijedanje fokusirano na djetinjstvo obilježeno figurom majke i tragedijom koja će odvesti Manuelovu porodicu u potpunu propast.

3. „ANDA NIÑO ANDA”⁸

Kao i u prethodna tri romana, Elsa Morante nerijetko alternira između subjektivnog i objektivnog, poistovjećujući se katkad sa svojim likovima, o čemu svjedoče i prostorni elementi *Aracoeli* – vezani za njena životna iskustva i putovanja – a opet, sa druge strane, savršeno uklopljeni u Manuelovu životnu priču.

fizički izgled predstavljen je i kroz prizmu njegove percepcije od strane drugih likova u romanu, kao na primjer guvernante Zaire, koja mu na odlasku iz kuće iz osвете govori: „Baš šteta što si ružan” (Morante, 2003: 1396). Svi prevodi citata iz romana *Aracoeli* su moji.

⁷ Kao što primjećuje većina kritičara, Elsa Morante ne bira sasvim slučajno ovaj datum za Manuelovo putovanje. Kraj desetog i početak jedanestog mjeseca vezuje se za važne događaje u Manuelovoj porodici – njegov rođendan (4. novembar 1932. godine) i vjenčanje roditelja, na koje podsjeća prsten „u čiju unutrašnjost su bili ugravirani incijali njihovih imena i datum: 1. 1. 1931. godine” (Morante, 2003: 1091). Kritičari smatraju da se ovaj datum takođe može dovesti u vezu sa smrću Pjera Paola Pazolinija, ubijenog u noći između 1. i 2. novembra 1975. godine (Rosa, 2013: 144).

⁸ Naslov poglavlja ujedno je i početni stih pjesme koja je obilježila Manuelove prve korake i djetinjstvo: „Anda niño anda / que Dios te lo manda” (Morante, 2003: 1046, 1086) – svojevrsan podstrek junaku da se upusti u putovanje i potragu za majkom: „Od svih Aracoelinih pjesmica, ova mi je neprestano padala na pamet od momenta kada se odlučih za putovanje. Mogao bih je nazvati *pjesma za srećan put*. Upravo je ona propratila moje prve korake” (Morante, 2003: 1086).

Geografske odrednice u romanu više su nego precizne: Rim, grad u kome je književnica provela skoro cijeli život, sjever Italije (Torino i Milano), kišovita Almerija i kameniti El Almendral.

Rim, rodni grad Else Morante, mjesto za koje se vezuju njeno stvaralaštvo i intelektualni angažman, kao i u prethodnom romaneskom ostvarenju *Istorija*, i ovaj put zauzima fundamentalnu ulogu u kontekstu djela *Aracoeli*⁹. U trenutku kada otpočinje putovanje, osvrćući se pritom na svoju životnu priču, Manuele saopštava da je prošlo više od trideset godina od kada je posljednji put boravio u Rimu, te da se tamo ne planira više vratiti (Morante, 2003: 1043). Junakov odnos prema ovom gradu nesumnjivo je bivalentan: od početnog djetinjeg zanosa i idiličnog raspoloženja do dubokog razočarenja. Manuelove prve godine djetinjstva podudaraju se sa boravkom u prigradskom naselju Monte Sakro (Totetako¹⁰), gdje mlada i neuka Andaluzanka bezbrižno provodi dane sa sinom u skromnoj kući, jer je suprug, čija je vojna karijera u usponu, ne može još uvijek predstaviti u javnosti zbog tadašnjih društvenih pravila. Ispostaviće se da je vrijeme provedeno u Totetaku, kada su dječak i njegova majka živjeli u savršenoj simbiozi i harmoniji sa okolinom, nesumnjivo jedini svijetao i idiličan period Manuelovog života, ispunjen ljubavlju. U opisima prve četiri godine provedene na periferiji Rima – „1400 dana u Totetaku” (Morante, 2003: 1189) – junak romana nerijetko pribjegava opisima koji dočaravaju bajkovitu i magičnu atmosferu, snažno suprotstavljenu opštem tonu djela *Aracoeli*: „Čak je i noć bila obojena. Osim srebrne i zlatne, zvijezde su imale razne, beskrajne boje. [...] A naša kuća bila je prelijepa unutra i spolja: nikad u životu nisam vidio sličan dom. Stalno je mijenjala boje kada su prozori bili otvoreni [...]” (Morante, 2003: 1184). Međutim, legalizovanje zajednice Eudenijske i Aracoeli označiće radikalnu promjenu i preokret u Manuelovom svijetu, kako prostorni, tako i psihološki: „ulazak u društvo” (Morante, 2003: 1069) i u svijet rimske gospode podrazumijevaće udaljšavanje od periferije i otpočinjanje novog života u elitnoj četvrti. Osvrćući se na selidbu i napuštanje sigurnog utočišta i edena, Manuele će mnogo godina kasnije ironično primijetiti: „Nikad nisam saznao da li se naziv četvrti 'Kvartieri Altì' odnosi na geografsku ili na društvenu visinu” (Morante, 2003: 1070). U prvom periodu provedenom u novom okruženju, koje karakteriše jedna sasvim drugačija realnost – „guste gradske ulice, prepune zidova, zgrada i vozila”

⁹ San Lorenzo, Pjetralata i Testačo tri su četvrti za koje se vezuje život Ide, glavne junakinje *Istorije*, i njenog sina Đuzepea (Uzepea).

¹⁰ Na Manuelovom dječijem jeziku Monte Sakro postaje Totetako – riječ koja aludira na intimno i privatno.

(Morante, 2003: 1211) – neobična i na prvi pogled pomalo zastrašujuća za Manuelea i Aracoeli – djelimično se zadržavaju sklad i harmonija Totetaka, a veza između dječaka i majke i dalje je neraskidiva. Međutim, upravo ovdje Manuele ubrzo spoznaje da postaje „drugačiji” u očima majke: „Ja znam kada sam počeo da joj manje dopadam: to je bilo kada sam prvi put stavio naočare za vid” (Morante, 2003: 1254). Ta zima 1937. godine i momenat kada Manuele počinje da nosi naočare, označavaju nesumnjivo preokret u junakovom životu, udaljavanje od majke, ali i uvertiru u pravu tragediju koja će se odigrati i kulminirati na pozornici porodičnog doma u Quartieri Altì: ubrzo poslije neočekivane smrti drugorođene kćerke Karine, dotad sramežljiva Andaluzanka postaje prava ninfomanka, napušta sina i supruga da bi se odala prostituciji, te na kraju umire od opake bolesti¹¹. Nakon što je sahranjena na groblju Verano, u četvrti San Lorenzo, Aracoelin grob biće uništen za vrijeme bombardovanja Rima 1943. godine. Na finalnim stranicama djela čitalac zatiče trinaestogodišnjeg Manuela u posljednjoj posjeti rodnom gradu upravo u naselju San Lorenzo – prvoj i najvažnijoj prostornoj odrednici u prethodnom romanu Else Morante, *Istorija*, tamo gdje se obreo „jednog januarskog dana 1941. godine, koristeći slobodno popodne, jedan njemački vojnik u tranzitu” (Morante, 2004: 19). Manuele neće pohoditi San Lorenzo zbog majke, te će priznati na početku romana: „Ja tamo [na groblje] nikad nisam otišao da je posjetim” (Morante, 2003: 1043). Dakle, Manuelova posljednja posjeta Rimu i završetak romana ne podudaraju se sa njegovom mučnom potragom za majkom, već su svojevrsan omaž ocu Euđeniju, koji, usamljen i potpuno uništen od alkohola, kopni fizički i psihički u blizini razorenog groba supruge, duboko svjestan svoje nemoći i nesposobnosti da spasi od propasti kako voljenu ženu tako i cijelu porodicu.

Opisi bogatog Torina, grada u kojem Manuele provodi period nakon majčinog odlaska od kuće kod dobrostojećih očevih roditelja, prilično su šturi sa prostornog stanovišta. Prednjače detaljni prikazi junakovog psihološkog stanja i mučnog odnosa sa dvoje hladnih staraca, rigidnih stavova po pitanju vaspitanja i međuljudskih odnosa, koje doživljava kao „statue koje govore” (Morante, 2003: 1420). Sa druge strane, nesumnjivo bliže turobnim atmosferama Manuelove duše su slike poslijeratnog torinskog ambijenta, oživljene u opisu njegove druge „avanture sa ženama” (Morante, 2003: 1132), kada zajedno sa prijateljem Sicilijancem odlazi

¹¹ Kao što primjećuje Đovana Roza (Rosa, 2013: 156), Manuele ne prihvata zvnaničnu dijagnozu ljekara po kojoj je ninfomansko ponašanje njegove majke prouzrokovano tumorom na mozgu, te hipotetiše teoriju o „neimenovanom životinjskom uljezu”, koji se nastanio „u gustom mraku njenog tijela” (Morante, 2003: 335).

kod sredovječne prostitutke koja prima klijente u propaloj i uništenoj zgradi gdje spavaju grupe „bjegunaca i beskućnika” (Morante, 2003: 1139). Površni i usputni takođe su i opisi Milana, grada u kojem Manuele živi i radi u momentu kada kreće na putovanje. Prvo junakovo odredište na putu ka Andaluziju poprima u romanu negativne prostorne konotacije – Milano je moderni industrijski grad par ekselans, a njegov aerodrom emblem „izopačene ružnoće” (Morante, 2003: 1053).

Pored italijanske prestonice, ključnu ulogu kako u interpretaciji prostora tako i samog romana *Aracoeli* igra Andaluzija, rodna zemlja Manuelove majke. Prije samog putovanja junak zna vrlo malo pojedinost o majčinom porijeklu, oduvijek pokrivenom velom misterije:

O svom rodnom mjestu ona u našoj kući Rimu nije skoro ništa pričala. [...] Na osnovu nepouzdatih i šturih nagovještaja, činilo se da je njen rodni kraj neka vrsta pustinjskog kamenjara, presahnulog od afričkog vjetra, gdje je od šiblja ostajalo samo trnje, a ono malo trave nestalo usljed suše. Nakon tih izjava moja tetka Rajmonda, zvana Monda (sestra mog oca), zbunjeno bi je posmatrala širom otvorenih očiju, jer je u njenoj viziji Španija (a posebno Andaluzija) bila jedan veliki vrt [...] (Morante, 2003: 1039-40).

Manuelovo stupanje na andalusko tlo podudara se sa dolaskom u Almeriju, grad čije ime na arapskom jeziku znači ogledalo: „Ovo mi se čini kao novi znak sudbine, jasan simbol ogledala iz kojeg mi se uvijek ukazuje živa i prisutna Aracoeli” (Morante, 2003: 1087). Boravak u Almeriji praćen je mrakom, kišom i vjetrom, a zabačene ulice kojima se kreće junak romana potpuna su suprotnost „sunčanim predjelima sa šarenih razglednica koje je slao ujak Manuel” (Bernabò, 2016: 244): „Ovo andalusko veče nimalo ne liči na večeri kakvima se nadaju ljudi sa sjevera (da li sam i ja možda bio ubijeden da je jedino godišnje doba ovdje u Andaluziji ljeto?)” (Morante, 2003: 1104). Upravo u tmurnoj i turobnoj atmosferi Almerije u Manueleu počinje da raste razočarenje u putovanje, što ga navodi da konstanto preispituje svoj odnos sa majkom:

Hajde da se večeras rastanemo u prokletstvu. U prokletstvu sa tobom, Aracoeli, koja si primila moje sjeme kao milost i čuvala ga u tvom toplom truhu kao blago, a potom me se oslobodila, srećna jer me nalog možeš predati tvojim dželatima. Bilo bi bolje da si odmah pobacila ili da si me usmrtila sopstvenim rukama na rođenju, nego da si me hranila tvojom nevjernom ljubavlju kao životinju koja se uzgaja za klanje (Morante, 2003: 1163).

Odlučan da dostigne svoj cilj i nastavi putovanje kroz ove predjele, koje mu se na prvi pogled čine kao „fosilna nekropola iz preljudskog doba” (Morante, 2003: 1199), nakon kraće pauze u Hergalu, Manuele konačno stiže u zabačeno mjesto El Almendral. U junakovim vizijama, koje ga prate na putu ka majčinom rodnom mjestu, čini se da cilj putovanja nije pronaći konkretno i realno mjesto, već imaginarno i idealizovano poput Totetaka. Ispostavlja se da je ovo seoce, koga nema čak ni na kartama, sačinjeno od nekoliko kuća, te da nimalo ne podsjeća na rajski vrt Totetaka, već na „groblje Verano na kojem je sahranjena Aracoeli” (Bazzocchi, 2009: 152). Manuele dolazi do saznanja da je idealizovana i mitska Španija jedan napušteni kamenjar – jasan dokaz o nemogućnosti ponovnog pronalaska spasa i sreće. Dakle, junak spoznaje da je potraga za Araoceli bila uzaludna i doživljava još jedno u nizu životnih razočarenja.

Kao što primjećuje Gracijela Bernabo (Bernabò 2016: 245), simbolika El Almendrala ne isključuje konkretne i precizne geografske odrednice, o čemu svjedoče i autentični opisi seoceta koji doprinose atmosferi romana i duševnom stanju glavnog lika. Ne treba zanemariti činjenicu da je Elsa Morante boravila u Andaluziji u dva navrata: u decembru 1962. godine, zajedno sa mladim slikarom Alenom Midžetom, te četrnaest godine kasnije, u decembru 1976. godine, u društvu glumca i režisera Karla Čekija. Iz razgovora Žana-Noela Skifana sa Elsom Morante saznajemo da je književnica, zahvaljući pronicljivosti jednog lokalnog taksiste, zajedno sa Čekijem posjetila El Almendral, mjesto koje je već postojalo u njenoj mašti:

To selo El Almendral zaista postoji. Uputila sam se u Almeriju samo zato što se moj prst slučajno tamo zaustavio nako što sam uzela geografsku kartu. Potom sam rekla Karlu: Idemo u Almeriju. Tamo sam pronašla jednog taksistu koji je posjedovao rijetku inteligenciju. Rekla sam mu: tražim takvo i takvo selo – selo koje sam već opisala. On je odmah pogodio o čemu se radi i odveo me tamo, u El Almendral, prejadno i prazno seoce, potpuno prazno. Svi ti siromašni ljudi su ga napustili da bi pronašli zaposlenje (Schifano, 1993: 11).

4. PAKAO EL ALMENDRALA: INDIVIDUALNA I KOLEKTIVNA DRAMA

Analizirajući posljednje djelo Else Morante, osvrnula sam se na ulogu i značaj prostora, uzimajući pritom u vidu samo realne prostore, iako *Aracoeli* obiluje i onim imaginarnim. Kretanje glavnog lika u romanu možemo posmatrati kao kompleksno životno putovanje čija je polazna tačka rajski Totetako, a krajnja pusti i

kameniti El Almendral. Treba svakako uzeti u obzir teoriju Gracijele Bernabo (Bernabò 2016: 240), koja poredi Manuelovo putovanje sa Danteovim u *Božanstvenoj komediji*, s tim da se Manuelovo odvija u obrnutom smjeru – od raja (Totetako) do pakla (El Almendral). Dakle, junakova posjeta Španiji nije isplanirana samo sa ciljem da upozna majčino rodno mjesto i otkrije svoje porijeklo, već da kroz povezivanje sa Aracoeli na andaluskom tlu pokuša da nadoknadi djelić Totetaka i na taj način vrati smisao svom mučnom životu. Pustoš i kamenjar sa kojima se suočava u El Almendralu simbolično predstavljaju poraz i konačnu spoznaju ne samo o fizičkom gubitku majke, već i uspomene na nju. Dakle, prostor nerijetko postaje projekcija duševnog stanja junaka. Međutim, Manuelov poraz na ličnom planu, ali i kameniti prostor El Almendrala, poprimaju znatno šire razmjere: junakovo iskustvo u Andaluziji nije samo odraz individualne drame, već psihološkog stanja Else Morante, njene pesimistične i mračne vizije svijeta u momentu kada je pisala djelo sa kojim će se definitivno oprostiti od svijeta književnosti. Kao što primjećuje Đulio Feroni (2005: 590), ovom knjigom Elsa Morante je stigla do „konačne negacije svakog iskustva – u toj tački poželega je da zauvek spali svoj život, svoju strast i svoju književnost”. Na kraju, Manuelovo razočaravajuće iskustvo nesumnjivo ukazuje i na kolektivnu dramu i propast čovječanstva – još jedna u nizu refleksija kojom se književnica pozabavila u posljednjem periodu života¹².

Zorana Kovačević

SPACE IN ELSA MORANTE'S NOVEL *ARACOELI*: FROM THE PARADISE OF TOTETACO TO THE HELL OF EL ALMENDRAL

Summary

The paper sheds light on *Aracoeli* (1982) the last novel written by Elsa Morante (1912-85), one of the most significant Italian writers of the twentieth century. The Manuel's journey to Andalusia in search of his lost mother forms the nucleus of this novel, which was received with aversion by critics. The journey also becomes an impulse to start a narration and return to the past. The aim of the paper is to show the spatial framework of Manuel's complex life journey whose starting point is the Eden of Totetaco, where he lived alone with his mother Aracoeli for 1,400 days of

¹² O prožimanju individualne i kolektivne drame Elsa Morante je već progovorila u romanu *Istorija*.

heavenly happiness, and the final stage is El Almendral, where Manuele realised that his mother's birthplace is nothing more than a desert village, without any real hope of the returning to the lost Eden of Totetaco.

Keywords: Elsa Morante, Aracoeli, novel, Italian twentieth century literature, space

LITERATURA

- Bazzocchi, M. A. (2009). *Personaggio e romanzo nel Novecento italiano*. Milano: Bruno Mondadori, 144-156.
- Bernabò, G. (2016). *La fiaba estrema. Elsa Morante tra vita e scrittura*. Roma: Carocci.
- Brković, I. (2013). Književni prostori u svjetlu prostornog obrata. *Umjetnost riječi*, LVII, 1-2, 115-138.
- D'Angeli, C. (2017). *Leggere Elsa Morante. Aracoeli, La Storia e Il mondo salvato dai ragazzini*. Roma: Carocci.
- Feroni, Đ. (2005). *Istorija italijanske književnosti*, tom II. Podgorica-Beograd: CID-Službeni list, 584-590.
- Morante, E. (2003). *Aracoeli*, in *Opere*, volume secondo. Milano: Mondadori, 1037-1454.
- Morante, E. (2004). *Istorija: sablazan koja traje već deset hiljada godina*. Podgorica: Daily Press.
- Schifano, J. N. (1993). *La divina barbara*, in *Cahiers Elsa Morante*, a cura di J. N. Schifano e T. Notarbartolo. Napoli: Edizioni scientifiche italiane.
- Rosa, G. (2013). *Elsa Morante*. Bologna: Il Mulino.